

לוי אקס מכינה: דוד לוי והקופסה השחורה של עיירות הפיתוח

דויד מוצפי־האלר

ירון נעים, דוד לוי: הטפסן בשדה הפוליטיקה והחברה, המשרד
לשוויון חברתי ומכון בן-צבי, ירושלים 2019, 86 עמודים.

דוד לוי היה חבר כנסת 36 שנה, מ־1969 ועד 2006. כשהליכוד עלה לשלטון ב־1977, נסקה הקריירה הפוליטית של לוי, אז ח"כ צעיר. כשר בממשלות הליכוד והאחדות של שנות השמונים והתשעים הוא לקח חלק בעיצוב מדיניות ממשלת ישראל בנושאים מדיניים, צבאיים, כלכליים וחברתיים. לצד שרי האוצר הניאור־ליברלים שמחה ארליך, יגאל הורוביץ ויורם ארידור הוא סייע לנסח את מדיניות הפרטה, את הקיצוץ בהוצאות הממשלה ואת הדה־רגולציה. כשר השיכון הוא תכנן ופעל לבנייתן של אלפי יחידות דיור בשטחים הכבושים בגדה המערבית, ברצועת עזה ובמזרח ירושלים, ועמד בראש פרויקט שיקום השכונות שנים ארוכות. כשר החוץ בעת נפילת הגוש הקומוניסטי הוא כונן קשרים דיפלומטיים עם ברית המועצות (ויורשותיה), עם סין, עם הודו ועם מדינות באפריקה. בתקופת כהונתו הוקמו רבים מהמנגנונים הקונסולריים במדינות אלה והערוצים הדיפלומטיים שמשמשים את ממשלות ישראל עד יום. עם זאת, למרות פועלו הרב והמגוון דומה שאנחנו דנים ברוד לוי כיום כמעט רק בהקשר לשאלות על מקום המזרחים בליכוד, כשאנחנו מתווכחים על השאלה אם 'חברתיות' היא גישה פוליטית קוהרנטית או מחווה פוליטית נלוזה למדיניות של חלוקה מחדש בעידן הניאור־ליברלי, וכמובן נזכרים ב'בדיחות דוד לוי' ותוהים על הקשר הגורדי שבין הון תרבותי, כריזמה ושליטה בשפה האנגלית בפוליטיקה הישראלית. בחוברת הקצרה שלפנינו מעדכן ירון נעים את הביוגרפיה המקיפה שחיבר אריה אבנרי על דוד לוי בשנת 1983, שנכתבה כשרוב הקריירה שלו עוד הייתה לפניו. נעים כותב באופן משכנע נגד הניסיון הנואל לצמצם את דמותו של לוי לתבנית המוכרת של הפוליטיקאי הערתי. החוברת, שכתובה בשפה שווה לכל נפש ורצופה תמונות בצבע, משתמשת בריאיונות,

בספרי זיכרונות של בכירים בליכוד כמו יצחק שמיר ואריאל שרון, בפרסומים בעיתונות ובמעט מחקרים אקדמיים כדי להתחקות אחרי דרכו של לוי מאז בחרתו ברבאט, דרך שנותיו כפועל בניין ופוליטיקאי מקומי בבית שאן, וכניסתו תחילה לכנסת ולאחר מכן לממשלה, ועד לימינו, כשלו זוכה לחיבוק הממסד בערוב ימיו. נעים מתאר היטב את המאבקים של לוי בתוך הליכוד, מונה את הישגיו, ומפרט באמפתיה אמיתית את הפעמים הרבות שלוי הושפל, בזה ותויג כעברין וכפושע, כנוכל, כמושא לבריחות, וכ'קוף שירד זה עתה מהעצים' בשל מוצאו המזרחי. למעשה החוברת שלפנינו, כמו גם זכייתו של לוי בפרס ישראל על 'מפעל חיים בתחום חברה וקהילה' בשנת 2017, היא חלק מהניסיון הנוכחי לעשות צדק מאוחר עם דוד לוי.

ראוי לשים לב לסתירות הפנימיות ולמהלכים המורכבים שניסיון זה מערב. בנימוקיה כתבה ועדת הפרס כיצד לוי 'עלה ארצה מהעיר רבאט שבמרוקו, אל המעברה ועיירת הפיתוח, ומנקודת שפל זו זינק אל ליבת העשייה הציבורית והחברתית'. היא מאפיינת את לוי כ'מנהיג עובדים, ונציג עיירות הפיתוח והפריפריה וממקימיה', וקובעת שהוא 'סמל חברתי [...] מקור להשראה לציבור ומקור להערכה [...] [שהטביע] חותם מובהק על החברה הישראלית' (עמ' 86, ההדגשות שלי).

כיצד עושים צדק מאוחר עם לוי מחד גיסא ושומרים על עיקרי הנרטיב הצינוני הממסדי על מזרחים מאידך גיסא? כיצד ממסגרים את הסיפור של לוי, ש'זינק' מנקודת שפל זו של עיירות הפיתוח, להיות 'מנהיג עובדים' ולבסוף 'סמל חברתי', באופן שלא יחשוף את המבנה האתנו-מעמדי בישראל? כיצד כותבים ביוגרפיה על אדם ומשמטים חלק משמעותי מהעולם שממנו צמח, ובו חי? נעים שומר על שתיקה בנקודות הסבוכות הללו. זו שתיקה שעלינו להפר, אם אנחנו רוצים להבין מה יכולה פעילותו של דוד לוי לספר לנו על תנועת הליכוד, על עיירות הפיתוח, ועל השדה הפוליטי בישראל. אנחנו חייבים להבין את העולם הפוליטי שבו צמח, את המתחים המכוננים של התפקידים שאותם מילא, את המגננונים שבהם ביסס את עוצמתו בליכוד.

החשיבות של מהלך היסטוריוגרפי כזה חורגת הרבה מעבר למקרה הבודד של לוי, כמובן. במונחים רבים ההבנה ההיסטורית שלנו של מה קרה בעיירות הפיתוח עדיין לכודה בנרטיב של 'קופסה שחורה': 'נקלטים', 'עולים חדשים מזה, ו'קולטים', ותיקי היישוב מזה. אחרי כמה שנים של 'התחלות קשות' בקולמוסה של ההיסטוריוגרפיה הממסדית או של 'היווצרות יחסי ניצול ותלות' בזה של ההיסטוריוגרפיה הביקורתית – התמצקו שתי קטגוריות מובחנות: אשכנזים, מעמד הבינוניים, ומנגד מזרחים, מעמד הפרולטריום. מיעוט הפרטים ההיסטוריים הקונקרטיים מהזירה המקומית ויותר מכך, מיעוט ההיפותוזות וההמשגות שמבוססות על ניתוח הדינמיקה שעמדה בלב הזירה הזאת, מקשים על היכולת שלנו להבין את מכלול היחסים החברתיים, הכלכלה הפוליטית והפוליטיקה החלוקתית שאנחנו מכנים

'הפריפריה הישראלית'.¹ במילים אחרות, אנחנו זקוקים למיקרו־היסטוריה חברתית אמפירית וביקורתית, כזאת שתשחזר את התהליכים החברתיים, הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים הקונקרטיים שעליהם אותתה הסוציולוגיה הביקורתית ברמת המקרו. עבודה כזאת תזהה שחקנים וקבוצות חברתיות ומנגנונים שחמקו מהניתוח הסוציולוגי הסטטיסטי ותסייע לנסח היפותזות חדשות שישפכו אור על היווצרות הפריפריה והאתנו־מעמדות בישראל כתהליך קונטינגנטי, שאי אפשר לצמצמו לסטיכיות מחד גיסא או לטרמיניזם מאידך גיסא.

לכאורה אין סיפור חיים מתאים יותר להתיר את הפלונטר הזה מזה של דוד לוי. הקריירה הפוליטית שלו חושלה במכש הזה, ובמובנים רבים היא גם מדגימה את גבולות הניעות כלפי מעלה שהוא מאפשר. ירון נעים אולי מעלה את הקופסה השחורה של עיירות הפיתוח על נס, אבל זהירותו מלפתוח אותה מובילה את הטקסט למבוי סתום. 'העולים נתקלו בהיעדר מקורות פרנסה בפריפריה שאליה נשלחו ובאפליה מצד החברה הסובבת', קובע עורך הסדרה, ד"ר אייל מירון, את הטון כבר בהקדמה לחוברת, 'אך במקרים רבים התגברי בני "דור המדבר" על הקשיים, הפליאו להתעלות ולגבור על האתגרים' (עמ' 4). נעים כותב בסופה ש'אמנם אין עוררים שבתהליך קיבוץ הגלויות נפלו פגמים רבים, אולם אין בכך, [...] בכדי להעיד כי מדובר בדיכוי מכוון, אלא בפעולה ברת תיקון, [ש]לוי עצמו ניסה כמיטב יכולתו [...] להביא לה מזור' (עמ' 85-86). לפנינו, אם כן, ביוגרפיה שמטרתה המוצהרת היא לספר את סיפור חייו הפוליטיים של לוי ודרכם את הסיפור המזרחי בישראל באופן שישתלב בהיכל התהילה הישראלי החדש בלי לחרוג מן הקונסנזוס הציוני.

מלאכת ביתור הביוגרפיה של לוי לחתיכות המתאימות לתכלית כזאת מתגלה כמשימה לא פשוטה כלל ועיקר. הטקסט קצר וההשמטה מרובה. רבות מחולשות הטקסט הזה נגזרות מטבעה של המשימה, מקהל היעד של החוברת ומקוצר היריעה שניתנה לנעים. אין טעם להרחיב עליהם כאן. ועדיין מופיעים כאן גם דפוסים שמשכפלים את הנעשה במחקרים אקדמיים רבים ועליהם ראוי להתעכב. ראשית, סיפור ההגירה של משפחת לוי מרכאט לכית שאן מסופר כפרולוג, ובכך הוא משכפל עיוורון היסטוריוגרפי לאומי כפול, הקובע שכל מה שמעבר למרחב הלאומי ולזמן הלאומי הוא משני בחשיבותו.² נעים אמנם קובע ש'המשפחה לא סבלה מכל מחסור, לא נפגעה מהעזוועים הפוליטיים שעברו על מרוקו בתקופת קבלת העצמאות ואף לא חשה כל איום על מעמדה. מבחינתה המשמעות של עלייה לארץ ישראל הייתה להתחיל הכל מחדש ולהסתכן באיבוד מעמדה הכלכלי' (עמ' 14), לכאורה כדי לבסס את הטענה כי יהודי מרוקו עלו כי הם רצו לעלות, אבל מסתפק בציון האווירה במרוקו

1 כינוי ששלמה סבירסקי אינו אוהב, ובצדק. ראו, שלמה סבירסקי, 'פריפריה, כמה מרגיע', אתר העוקץ, haokets.org/2011/11/09/%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%94- (נדלה ב־30.8.2021).

2 שני מחקרים חורגים מתבנית זו: אלון קונפינו, 'נסים ושלג בפלשתינה ובישראל: טנטורה, היסטוריה משנת 1948, זמנים, 121 (2013), עמ' 16-31; וכן, אמיר גולשטיין, 'איש "השומר" אליעזר קרול ועולי תימן בקריית שמונה, 1949-1950', עיונים בתקומת ישראל, 25 (2015), עמ' 151-178.

ש'העכירה' בעקבות מבצע סיני ב-1956, כמניע שגרם למשפחה לעלות ישראל. לא מדובר רק בהתעלמות משני העשורים הראשונים בחייו של גיבור הביוגרפיה. נעים בוחר לא לכתוב על מדיניות הסלקציה שהנהיגה ממשלת ישראל עד ספטמבר 1956, אף שזו נידונה בהרחבה בהיסטוריוגרפיה על עליית יהודי מרוקו.³ שנית, היעדר כל התייחסות לעבר הפלסטיני בביסאן, לגירוש תושביו ולהפקעת אדמותיהם במלחמת 1948, מרמז על אי הבנה או על ניסיון לטשטש את הקשר הגורדי שבין הפקעת הרכוש והקרקע הפלסטיניים והאופן שבו נוסחה מדיניות הקולוניזציה הישראלית. צמצום הנוכחות הפלסטינית לאנקטודות על 'המצב הבטחוני' אינו מסתכם רק בדה־קונטקסטואליזציה של ההיסטוריה שהולידה את עיירת הפיתוח שאליה הגיעה משפחת לוי. יש בו גם פגיעה ביכולתנו להבין כיצד המזרחים בעיירות הפיתוח הצליחו לגייס את השיח הביטחוני והגמוני ולציין את תפקידם כמתיישבים יהודים במטרה לגרוף הישגים. נעים מציין שתי אנקטודות בהקשר הזה. לוי, כפולטיקאי מקומי, משכיל להשתמש בנימוקים ביטחוניים כדי לסכל שילוב של פועלים הפלסטינים מג'נין במפעל הטקסטיל המקומי: 'הם סבלו דיים מטרור חיצוני ואין צורך להוסיף עליו את החשש מפני טרור פנימי' (עמ' 31). אחרי שמטח קטיושות פוגע בבית שאן, משכנע לוי את עזר ויצמן ולוי אשכול להשקיע בחיסול המעברה ולכנות לתושבי בית שאן בתי אבן, בטענה שצריפי המעברה 'הציפו בעיה ביטחונית ובטיחותית, שכן היו עלולים לעלות באש' (עמ' 29). מימד נוסף שהחזרת הפלסטינים לניתוח של הפריפריאליזציה של המזרחים בישראל עשויה להניב הוא השוואה בין מערכות הפטרונז' המקומי שהתקיימו הן בעיירות הפיתוח הן בכפרים הפלסטיניים.⁴

כאן נגלה לפנינו לב העניין. עיוורון בנוגע לשיטות הפטרונז' הוא תנאי הכרחי כדי לספר את ההצלחה האישית של לוי במונחים א־פוליטיים של ביוגרף. בהיעדר ניתוח ברור וכולל של שיטות הפטרונז' בזירה המקומית, נעים מותיר את קוראיו ללא הבנה של מערכת התמריצים והאילוצים שלוי הצעיר הצליח לנווט – באופן מוצלח ויעיל יותר ממאות ואולי אלפי הפעילים המזרחים בעיירות הפיתוח שמצאו את עצמם במקום דומה לשלו בשנות

3 על מדיניות הסלקציה ראו, אבי פיקאר, 'ראשיתה של העלייה הסלקטיבית בשנות החמישים', עיונים בתקומת ישראל, 9 (1999), עמ' 338–394. לעבודה מקיפה על הגירת יהודי מרוקו לעיירות הפיתוח, ראו, שלי שאול, 'מרוקו לעיר במדבר: הגירה, התיישבות ופולטריזציה בעשור הראשון לקיומה של דימונה, על פי סיפור החיים של תושביה', אוניברסיטת תל אביב, עבודת מוסמך 2016. לניתוח התהליכים הפוליטיים בעשור האחרון לשלטון הצרפתי במרוקו שתרמו לאפקט ה'דחיפה' של הקהילות היהודיות שם להגר, ראו, ירון צור, קהילה קרועה: יהודי מרוקו והלאומיות, 1943–1954, תל אביב 2002.

4 עבודה מועטה נעשתה עד היום כדי לתעד את השיטות שהופעלו כנגד פלסטינים אזרחי ישראל תחת השלטון הצבאי, ואף לאחרי, ולהשוותן לשיטות שהופעלו כנגד יהודים אזרחי ישראל בעיירות הפיתוח. ראו בהקשר זה את מאמרו של גדי אלגזי, 'רווחים קולוניאליים בצל הממשל הצבאי', בתוך: דניאל דה־מלאך ולב גרינברג (עורכים), קולוניזציה והתנגדות, ירושלים (בדפוס); וכן ירון קצר בספרה של שירה רובינסון *Citizen Strangers: Palestinians and the Birth of Israel's Liberal Settler State*, Stanford 2013, pp. 93–96

השישים והשבעים. נעים מזכיר בהרחבה את מופעי הפטרונז' בחלק הראשון של החוברת. הוא מצביע על הדרישה שעובד ירכוש 'כרטיס עבודה' כדי לעבוד בקיבוצים (עמ' 19). כן הוא מתאר את הרישום הכוזב של מובטלים כ'מחוסרי יכולת עבודה' כדי שיקבלו זכויות סוציאליות בסיסיות (עמ' 20), מזכיר את המעורבות של לוי בארגון פעילים ש'פוצצו' אספות בחירות מפלגתיות בעיירה (עמ' 22), ואפילו קושר בין 'פעילותו' של לוי בקרב פועלים ו'התעניינותו בבעיותיהם' ובין עצירת אספקת המים לכיתו בתואנה שנגלה לפתע חוב שהוא חב לכאורה ל'עמידר', ול'הצעה' שישמש ראש אגודת הפועלים מטעם מפא"י (עמ' 23).

המערכת הפוליטית הישראלית בעיירות הפיתוח התבססה על מתווכים כמו לוי. במערכת פטרונז', גישה למשאבים 'נקנית' בתמורה לשיתוף פעולה פוליטי. סיעות מקומיות נאבקו בינן לבין עצמן על עמדות המפתח במועצה המקומית, במועצת הפועלים ובתפקידים שחלשו על עמדות מפתח במערכת הפטרונז', שנכללו בה 'עמידר', לשכת הסעד, לשכת התעסוקה, סניף הסוכנות היהודית, שירותי רפואה ועוד. דומיננטיות מתמשכת של סיעה מסוימת בזירה המקומית הצמיחה שכבה של מתווכים. אלה ניתבו דרישות ובקשות 'כלפי מעלה' ודיברו בשם 'השטח' לפני מרכזי המפלגות. שיטה זו נוצרה על ידי מפלגות המנגנון, בראש ובראשונה מפא"י, אבל גם מפד"ל, ש'לרשותן' עמדו מערכות בריאות, חינוך, תעסוקה ורווחה בפריסה ארצית, שאפשרו להן לרכוש את שיתוף הפעולה עם הסיעות המוצלחות ביותר בכל עיירת פיתוח, והקשו על מפלגות שחסרו מנגנון כזה, כמו חרות, מפ"ם או הציוניים הכלליים להתבסס בעיירות הפיתוח. בשיא המיתון שהחל ב-1964, לוי, שעזב את מפא"י, רץ למועצה המקומית בית שאן בבחירות 1965 כאיש חירות. בשל חולשתה של מפא"י באזור, הצליח לוי לזכות בכיסא אחד ומייד הפגין את כישוריו הפוליטיים כשיצר קואליציה עם רשימת המפד"ל המקומית והדיח את סיעת מפא"י מכס המועצה המקומית. הוא שחזר בכך תרחיש שאירע באותה עת בירוחם באופן כמעט זהה.⁵ בתפקידו החדש כסגן יושב ראש המועצה המקומית בית שאן, 'לוי טיפח את הקשר האישי בכח מאודו ונענה לכל פנייה אליו' (עמ' 26). אבל כמו שכתב אלכס ויינגרוד על האתגר המרכזי של הפטרונז' המקומיים, עד מהרה מצא לוי ש'יכולתו [...] לפעול לשינוי אמיתי הייתה מוגבלת'.⁶

במובנים רבים הסיפור שנעים מספר על השלבים המוקדמים בקריירה של לוי דומה מאוד לזה שאורי בינדר מספר על הקבלן משה אביסרור.⁷ שתייהן ביוגרפיות שכתובות בטון אנקדוטלי ובמרכזן גברים מזרחים חסרי השכלה ומצליחים שהחלו את חייהם המקצועיים בפוליטיקה מקומית בעיירות פיתוח לצד תעסוקה יומיומית בעבודת בניין. בשניהם אנחנו קוראים על ההשפלה, על היעדר עבודה ראויה ועל הכוח שנדרש מגיבורי העלילה להתגבר

5 דויד מוצפי-האלר, התיישבות בנגב הישראלי: מתווכים בירוחם בין שוליים ומרכז, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב 2017, עמ' 101-133.

6 אלכס ויינגרוד, 'מהגרים (עולים), לוקאליזם ושלטון פוליטי', בתוך: משה ליסק ועמנואל גוטמן (עורכים), מוסדות ותהליכים פוליטיים בישראל: מקראה, ירושלים 1971, עמ' 400.

7 אורי בינדר, תולדות משה אביסרור, באר שבע 2015 (להלן: בינדר, תולדות משה אביסרור).

על המכשולים הללו. בשניהם אנחנו מוצאים דרמטיזציה של הניעות כלפי מטה של המשפחה, שמביאות את גיבורי העלילה – שניהם גברים צעירים – עד לאלומות. לוי בן ה-19 מתפרץ ללשכת התעסוקה ו'מ'עורר מהומה' (עמ' 21), נאסר ונידון ל-12 ימים בבית המעצר.⁸ כאב צעיר נדרש משה אביסרור לשלם ממשכורתו הדלה עבור אשפוז בנו בבית החולים 'סורוקה', ולמד שניצלו את אי ידיעתו קרוא וכתוב ורשמו אותו כחבר קופת חולים של הפועל המזרחי במקום כללית. הוא השתולל ונעצר בידי המשטרה.⁹ גם לוי וגם אביסרור לא שירתו בצה"ל בעת מלחמת ששת הימים אלא הועסקו במסגרת 'משק לשעת חירום' (מל"ח), תוכנית ממשלתית שלא נכתב עליה כמעט דבר, שסבסדה את ההוצאות התפעוליות ואת הוצאות השכר של מפעלים פרטיים בעיירות הפיתוח כל תקופת ההמתנה ולמעשה כמעט כל קיץ 1967.¹⁰ בשניהם אנחנו מוצאים שובלים, רמזים ואנקטודות ממערכת הפטרונז' של עיירות הפיתוח. בשניהם העולם הפוליטי בעיירות הפיתוח שגיבורי הסיפור 'מזנקים' מהם בשל חריצותם וגישתם הייחודית, נותר עלום.

נקודה אחרונה שצפה מהקריאה בביוגרפיה נוגעת למחיר הגבוה שגובה מאיתנו המסורת הביוגרפית האנדרוצנטרית. דוד לוי הוא אדם ייחודי בכישוריו, בכישורנותו ובכריזמה שלו. למרות שמעלות אלה לבדן אינן מסבירות את הקריירה הפוליטית שלו ואת בסיס כוחו בליכוד, סיפורו של לוי בליכוד עשוי ללמדנו הרבה על היחס למזרחים בשנות השלטון המוקדמות של הליכוד ועל האופן שבו הפרטה וצמצום מערכת הרווחה הממשלתית נקשרו בכנייה בגדה המערבית ובמעבר של מזרחים רבים להתנחלויות אלה. ועדיין, בולטת בהיעדרה התייחסות רצינית בחוברת למשפחת לוי ולחייה הפוליטיים. בפסגת כוחו היה דוד לוי שר החוץ וממלא מקום ראש הממשלה. הוא היה גם אחיו של מקסים לוי, ראש עריית לוד, יושב ראש מרכז השלטון המקומי ויושב ראש ועדת העבודה והרווחה של הכנסת ה-14; אביהם של מי שיהיו לימים חברת הכנסת אורלי לוי־אבקסיס וראש עיריית בית שאן וחבר הכנסת לשעבר, ג'קי לוי; ודודו של ראש עיריית מודיעין־מכבים־רעות, והיושב ראש הנוכחי של מרכז השלטון המקומי בישראל, חיים ביבס. משה אביסרור הוא מייסד חברת הקבלן 'אביסרור משה ובניו', אולם הוא גם דודו של מוטי אביסרור, לשעבר יושב ראש המועצה המקומית ירוחם, ובנו, יורם, הוא חבר ילדות של רוביק דנילוביץ', ראש עיריית באר שבע. כל אלה אינם מוזכרים די. מסורת ה'גברים הגדולים' של הסוגה הביוגרפית מבנה את הסיפור של

8 אלימות נגד פקידים, טען עמנואל מארקס, אכן נובעת מחושת חוסר אונים ומחאה, אולם יש להבינה תמיד בהקשר של 'קח ותן' עם הפקידים ובהקשר החברתי והנורמטיבי, לא מחוץ לו. ראו, עמנואל מארקס, *הקשר החברתי של התנהגות אלימה*, תל אביב 2015 (1976).

9 בינדר, *תולדות משה אביסרור*, עמ' 73-74.

10 בירוחם גויס משה אביסרור ופועליו לשירות מילואים בחיל הג"א (התגוננות בפני גזים והתקפות אויר/הגנה אורחית), ובזמן המלחמה הם עבדו בהקמת מפעל 'טמפו' של צבי בורנשטיין. דוד לוי התנדב לשרת במשק לשעת חירום (מל"ח), אולם לא ברור מה כללה פעילות זו בחודשי הקיץ של 1967. על גיוס המזרחים לשירות מילואים בצה"ל וסבסוד כוח העבודה שלהם במסגרת מלחמת 1967, ראו, דויד מוצפי־האלר, 'מלחמת 1967 בעיירות הפיתוח', בהכנה.

הגברים הגדולים של משפחות לוי ואביסרור כסיפור הצלחה אישי, ומסתירה את העובדה כי רבים הקריבו עבור הקריירות שלהם, ורבים נהנו – וממשיכים ליהנות – מפירותיהם. תהיה זו שגיאה, כמובן, להפטיר שמדובר פשוט ב'שחיתות' או שזו מתרכזת בעיקר במעגלים הפוליטיים המזרחים במועצות המקומיות או במפלגת הליכוד. בכל תחומי החיים והפעילות בישראל אופפת שתיקה את הקשר הגורדי שבין משפחה להשתייכות לקבוצות שארות ולגישה להזדמנויות ולשכפול מעמדי. בית המשפט העליון, מערכת ההשכלה הגבוהה, עולם התרבות והבידור, העיתונות, הספרות, המפלגות הפוליטיות והחברות הגדולות במשק – ככולם השארות היא קריטית בביסוס עמדות כוח והשפעה בישראל ובחלוקתן. ברומה להיסטוריה הפוליטית של עיירות הפיתוח, גם התפקיד הסוציולוגי של השארות צריך להיחלץ ממלכודת הקופסה השחורה.

